

Komenského trinitární metafyzika v jednom svazku

Jan Amos Komenský: Spisy o první filosofii

Eds. Vojtěch Balík – Věra Schifferová. Vydání 1.

Praha, Oikúmené 2017. 765 s.

S velikou pečlivostí připravené souborné bilingvní (latinsko-české) kritické vydání metafyzických spisů Jana Amose Komenského, včetně kvalitní odborné úvodní studie z dílny našich komeniologů, Vojtěcha Balíka a Věry Schifferové, vydalo nakladatelství Oikúmené jako svůj šedesátý šestý svazek „Knihovny novověké tradice a současnosti“. Publikace obsahuje také tabulkový přehled paralelních textů (pro pět ze šesti zde uvedených spisů), podrobnou závěrečnou ediční poznámku, samozřejmě též bibliografii a jmenný rejstřík; lze jen litovat, že není připojen rejstřík věcný.

S názvem shrnujícím podstatu Komenského první filosofie – „Trinitární pansofická metafyzika Jana Amose Komenského“ – přinášejí oba editoři v předmluvě základní přehled vzniku a vývoje Komenského filosofického myšlení, přičemž zde zúročují především komeniologickou práci Jana Patočky a vytvářejí pro studenty komeniologie text, který může být jistě řazen do povinné sekundární literatury při studiu Komenského metafyziky (je třeba k odborné cti editorů zdůraznit, že přinášejí i výklady komeniologů ve vzájemném napětí, přičemž k nim zaujímají vlastní stanovisko).

---

14 Šmajš, J., Jedenáct podmínek biofilního obratu kultury, K čemu potřebujeme filosofii?, Filosofický koncept Ústavy Země, Biofilní kodex – desatero. In: týž, *Fenomén technika*, c.d., s. 169–212. Dále: týž, Deklarace závislosti. In: týž, *Evoluční ontologie kultury a problém podnikání*. Brno, Doplněk 2012, s. 228–232. Dále: týž, Nájemní smlouva se Zemí. In: týž, *Filosofie – obrat k Zemi*. Praha, Academia 2008, s. 409–411.

Skutečnost, že by měly Komenského metafyzické spisy patřit k tomu základnímu, co by měl aspirant komeniologie znát, není třeba dokládat. Považuji však za důležité připomenout Komenského záměr při psaní metafyzických spisů – nešlo o spisy určené vybraným jedincům, ale o snahu vytvořit metafyziku, která by „byla každému, dokonce i malým dětem, dobře a snadno srozumitelná“ (s. 25, 175, 225).¹ Podobně jako T. G. Masaryk považoval Aristotelovu *Politiku* za spis, který by měl znát a mít v knihovně každý občan jím vedeného nově založeného státu, tak by se dala Komenského metafyzika považovat za minimum, se kterým by měl být obeznámen každý učitel na základní škole, který chce vychovávat a vzdělávat nejmladší školáky. Komenský psal své metafyzické spisy jako praktickou normu a vodítko, které mělo napomáhat nejen při poznávání jednotlivin, ale i při konání konkrétních činů. Činy by neměly být jen prostým jednáním, měly by za všech okolností být skutečně lidské. Má-li již v naší zemi na některých základních a středních školách místo vzdělávání v oblasti etiky („Etická výchova“ je ve stávajících rámcových vzdělávacích programech doplňujícím vzdělávacím oborem, ale souvisí i s průřezovým tématem „Osobnostní a sociální výchova“), považuji seznámení s některým z metafyzických spisů Komenského za velmi vhodnou primární literaturu i na těchto stupních vzdělávání. Studenti by se tedy s Komenského dílem neměli setkávat až během vzdělávání terciálního, kde by bližší obeznámení se základy filosofického myšlení mělo patřit k povinnostem všech univerzitních oborů, zvláště humanitního a sociálního zaměření, zejména pak všech oborů pedagogických.

Žádný z šestice Komenského metafyzických spisů uvedených v této edici nebyl autorem dohotoven a připraven k tisku – Komenský jejich obsah stále pozměňoval a rozšiřoval. V předmluvě ke spisu *Janua rerum reserata (Dveře věcí otevřené, 1681)* je zřetelně popsána složitost vzniku tohoto metafyzického díla: „V době delší než 30 let bylo dílo více než dvacetkrát zbudováno a zbořeno (a to nemluvím o jeho částech) kvůli tolikrát zjištěným chybám v jeho stavbě a protože jsem toužil a doufal, že konečně dosáhnu pevného řádu.“ (s. 235) Všechny texty obsažené v recenzovaném souboru byly Komenským psány latinsky, a přestože u některých z nich existovaly již dříve pořízené české překlady, pro účely této publikace byly pořízeny překlady nové.

S jakými konkrétními díly se čtenář ve *Spisech o první filosofii* může obeznámit? Na prvním místě je to spis *Prima philosophia (První filosofie)*, vzniklý v Lešně kolem roku 1630. Jedná se o učebnici určenou žákům lešenského gymnázia, jejíž rukopis byl nalezen roku 1897 v Petrohradě V. Flajšhansem. Dále je zařazena *Pansofické scenografie část II, která podává náčrt brány věd, metafyziky* – její vznik se datuje přibližně k roku 1639 a recenzovaný svazek přináší první překlad do češtiny. Třetím metafyzickým dílem ve svazku jsou *Dveře věcí otevřené aneb Seminář univerzální moudrosti, obvykle nazývané První filosofie a Metafysika*, tedy spis označovaný

1 Všechny stránkové odkazy v závorkách v textu se vztahují k recenzované publikaci.

jako *Janua rerum* 1643. Následují *Dveře věcí otevřené, to jest První moudrost, které obyčejně říkají metafyzika*, poslední Komenského metafyzický pokus, dílo vydané posmrtně a označované jako *Janua rerum* 1681. Není náhodou, že čtenář nalezne podobnosti ve spisech *Janua rerum* a *Via lucis (Cesta světla)*. Spojuje je totiž nejen doba, ale i země vzniku, totiž Anglie, přičemž práce nemohl Komenský pro přílišnou zaneprázdněnost jinými povinnostmi v Londýně dokončit, proto k vydání spisu *Via lucis* sice došlo, ale až v Amsterdamu roku 1668. V recenzovaném svazku poté následuje *Svět možný neboli základ celé pansofie*, který je prvním stupněm Pansofie, tj. třetí a ústřední části *Obecné porady o nápravě věcí lidských*, a *Svět ideový čili pravzorový*, druhý stupeň Pansofie, vyhotovený nejdříve roku 1654; ovšem vzhledem k tomu, že toto dílo shořelo, bylo sepsáno podruhé roku 1656 – a nynější soubor přináší nový překlad první kritické edice původních rukopisů, které v knihovně sirotčince v německém Halle objevil v letech 1934–1939 Dmytro Čyževskij.

Komenskému je metafyzika jediným pravým kořenem moudrosti (s. 175, 215), vědou o idejích, jsoucnu v obecnosti, světem možností, klíčem k mysli otevírajícím porozumění všemu najednou, pravidlem umožňující rozpoznat a odstranit omyly (srov. s. 105, 221), vědou mezi všemi první, nejsnadnější, nejjistější (srov. s. 109). Metafyzikou rozumí Komenský školu, v níž jsou lidé vzdělávání sami sebou (proto je zde zve „autodidaktoi“) skrze rozum (*ratio*), přičemž nižší škola je fyzika, kde jsou lidé vzdělávání skrze smysly (*sensus*) věcmi (žáci jsou zde označováni „ontodidaktoi“), a nejvyšší škola je pak hyperfyzika, v níž lidi vzdělává skrze víru (*fides*) Bůh (proto jsou tito zvaní „theodidaktoi“).

Úkolem metafyziky je podle Komenského shromáždit a uspořádat do souhrnu principy poznání a pojmy mysli, tj. elementy, základy lidského rozumu, a to „pro začátečníky v moudrosti, kteří dosud nemají smysly vycvičené“ (s. 223), „zcela přístupné i dětem (když byly předem vybaveny popisnou znalostí smyslových věcí, k čemuž dobře poslouží třeba naše *Dveře jazyků*)“ (s. 225, srov. s. 175). V tomto smyslu je metafyzika tedy školou druhou, ale první co do poznání obecnin. S ohledem na to, že *Dveře jazyků (Janua lingvarum)*, které vyšly poprvé v Ležně roku 1631, byly již knihou všeobecně oblíbenou, Komenský o to více věří v uznání a přijetí svého nynějšího metafyzického díla, neboť *Dveřmi věcí* má být otevřen přístup „do jádra samých věcí“ (s. 177), nikoli jen „ke slupkám slov“ (tamtéž).

Tato *scientia catholica* (všeobecná věda) má být dle Komenského klíčem k Boží i lidské moudrosti, zohledňujíc umění věd, konání i řeči (srov. s. 221, autor rovněž uvádí, že o Campanellově metafyzickém kodexu se říká, že je to „bible filosofů, moudrost věd, bašta Božích i lidských věcí, je rozuzlením všech otázek o veškerých věcech skutečných i možných: takže všechny národy čerpají z tohoto kodexu dostatek síly k důkladnému zkoumání pravd i omylů ve svém vědění a v zákonech. Kromě toho, tak jako se má rozvážnost ke všem ctnostem nebo básnické umění ke všem básním, tak se má universální filosofie neboli metafyzika ke všem vědám a uměním, vynalezeným i teprve vynalézáným, jako dílna a zdroj všeho“ – s. 213).

Zde se ukazuje souvislost Komenského metafyziky s jeho emendačním programem – obojí směřuje k triadicky vnímanému a označovanému cíli, totiž: k jednotě, pravdivosti, dobrotě, a to ve vědění, politice, náboženství, k obnově harmonie ve vztahu člověka k přírodě, ostatním lidem, k Bohu. Protože si je Komenský vědom nejen nadšeného přijímání a hodnocení metafyziky ze strany jedněch, ale také nesnášenlivých a odmítavých hlasů vůči metafyzice ze strany druhých, na základě kritiky děl vybraných myslitelů utváří koncepci vlastní, aby mohl všichni jako dveřmi přistoupit k moudrosti, a věří, že se mu ve vědě o jsoucnu v obecnosti – na rozdíl od Campanelly – podaří vyhnout jak fyzikálními, tak teologickým spekulacím (srov. s. 217).

Komenskému je metafyzika nikoli jen teorií, ale bytostně se u něho dotýká i praxe, neboť, jak zdůrazňuje, je vodítkem nejen při poznávání, ale i při konání, jednání. Zde se proto také jasně ukazuje, proč tento muž touhy (jak sám sebe nazýval) usiluje o to, aby byla metafyzika vypracována tak, že i malým dětem bude dobře a snadno srozumitelná. Metafyzika bude totiž vycházet pouze z toho, co je dětem samotným již vlastní. Proto také je Komenskému metafyzika základem celé pansofie, ústřední součástí hlavního emendačního spisu – *Obecné porady o nápravě věcí lidských*.

Přestože je v Komenského díle zřetelná návaznost na křesťanský novoplatonismus, aristotelismus, na trinitarismus (Augustina, myslitele školy svatoviktorské, Campanelli) a na tradici enneadickou (od Areopagity přes R. Lulla k M. Kusánskému), lze hovořit o jeho osobité koncepci pansofické metafyziky: Komenskému to není „věda za fyzikou“, protože neodvozuje obecné pojmy ze světa, na základě zkušenosti. Komenský naopak zdůrazňuje, že obecné pojmy jsou dány apriorně, jakožto znaky Božího obrazu v mysli člověka, přičemž vrozené jsou také univerzální schopnosti a instinkty. U Komenského je triadismus přeměněn v deduktivní systém, v tom spatřuje Jan Patočka jeho osobitý přínos. Podle M. Scherbauma se jedná o systém *more trinitario seu divino* (po způsobu trojičném neboli božském, nikoli *more geometrico*, srov. s. 9). Zřetelně může čtenář vnímat dedukci tohoto systému například v samotném názvu světa pravzorového neboli ideového, obsaženého v mysli věčné (*mens aeterna*), která je zdrojem mysli člověka, uvažující o *mens aeterna* v druhém stupni Pansofie, kam byl zařazen i dialog Božích osob – Lásky, Moudrosti a Mocí (přičemž Komenský upozorňuje na to, že zde se vypovídá o Bohu jen lidským způsobem, ale má to být pochopeno přiměřeně Bohu – srov. s. 655).

Celý recenzovaný svazek je možné vnímat jako symfonii. S užitkem si v něm bude číst nejen zájemce o porozumění počátkům novověku. Bylo by chybou vidět celou edici Komenského spisů o první filosofii pouze jako příspěvek ke studiu spisů 17. století. Jak totiž upozorňoval již v sedmdesátých letech dvacátého století Jan Patočka, Komenského filosofické myšlení je zdrojem inspirace, které je nám velice zapotřebí, máme-li nalézt svou vlastní úlohu ve společnosti. Právě při příležitosti

350. výročí úmrtí Jana Amose Komenského se předkládaný svazek může stát inspirací skutečně obnovného myšlení schopného vnímat partikulární jinakosti současného světa v řádu a smyslu, který nejenže každou partikularitu přesahuje, ale také ji začleňuje a vybízí ji k odpovědnosti za vlastní potenci života v pravdě a celku bytí.

V takovém případě pak budou platit i o souborném vydání metafyziky „učitele národů“ Patočkova slova o inspiraci v Komenského myšlení, „která přichází v pravý čas“ (s. 31) – je zřejmé, že Patočka zde měl na mysli čas *kairos*, tedy „pravou chvíli“, kdy se dílo uskutečňuje „vhodně“. Lze zde odkázat již na Platónovo, „... propase-li kdo vhodný čas [καίρὸν] k nějakému dílu, jest dílo zkaženo“,² či „Podle toho vykoná se všeho více a lépe i snáze, koná-li jeden člověk jednu věc podle své vrozené schopnosti a v pravý čas [ἐν καιρῷ], prost starostí o všechno ostatní“,³ nebo např. na pasáž z dialogu *Prótagoras*: „Ví bůh, stalo se vhod [εἰς καιρὸν], že je našim řečem přítomen tuhle Prodikos.“⁴ Případně lze odkázat přímo na Komenského slova, když ve *Světě pravzorovém* v XI. oddílu ve 45. dialogu Lásky, Moudrosti a Moci je určeno, aby ke vznikání docházelo tehdy, když je k tomu dána příležitost, pravý čas a správné užití, načež následujícími čtyřmi rozhodnutími je uzavřen XI. oddíl nazvaný „O možnosti věci“: „I. Jednat bez příležitosti ať znamená zaslepenost. II. Předbíhat příležitostí ať znamená věci uspěchat. A opět III. Ztratit příležitosti ať znamená věc znemožnit. IV. Využívat příležitosti nemoudře ať znamená nemoudře jednat.“

Lze si jen přát, aby toto vydání Komenského metafyziky našlo vnímavé čtenáře, kteří budou promýšlet potence, dispozice a činy (akty, *actum*), přičemž nezůstanou jen u promýšlení v mysli, ale přejdou též z toho základu k vyjadřování slovy a k jednání skutky. Věře Schifferové, Vojtěchu Balíkovi i všem těm, kteří jsou také porůznu v úvodní studii, v poznámkách pod čarou či v ediční poznámce zmínění – s tím, že se podíleli na tomto latinsko-českém vydání Komenského triadické metafyziky v jednom svazku radou, zpřesněním, dohledáním a podobně –, náleží za tuto účast na počátcích veliký dík. To, že se jedná o dílo Komenského, by nás mělo vyzývat nejen k tomu, aby bylo s hojným prospěchem čteno a promýšleno. Je možné též uvažovat o tom, jak může být zdramatizován dynamický dialog věčné Lásky, Moudrosti a Moci uvedený ve *Světě pravzorovém* a v recenzovaném svazku nově přeložený. Díky možnosti nastudovat tento dialog v moderní češtině by si tak Komenského metafyzika mohla nacházet cestu v dramatické formě i k té části současné nejmladší generace studentů, která při svém učení preferuje audiovizuální média, či k těm, kteří číst nemohou.

Zuzana Svobodová

2 Platón, *Ústava II*, 370b. Přel. F. Novotný. Praha, Oikúmené 2001, s. 51.

3 Tamtéž, II, 370c, s. 52.

4 Platón, *Prótagoras I*, 340e. Přel. F. Novotný. Praha, Oikúmené 1992, s. 52.